

ผลสำรวจสถานภาพ แหล่งอาศัยปลา ๑๐๐ ตัวสุดท้ายในแม่น้ำโขง

โดย วิวัฒน์ พันธวุฒิชยานนท์

เกาะดอนคอน (ไอพีเอส) – ปลาข่า คือสัตว์เลื้อยลูกด้วยนมทางทะเลชนิดเดียวที่คนลาวรู้จักและมีโอกาสสัมผัส เนื่องจากพรมแดนประเทศนี้อยู่ไกลจากทะเลถึง ๗๒๒ กิโลเมตรตามแนวลำน้ำโขงถึงทะเลจีนใต้ ปลาข่า ที่รู้จักกันในนาม โลมาอิรวดี เคยมีอยู่ชุกชุมในกลุ่มน้ำโขงตอนล่าง จากการสำรวจล่าสุดพบว่าหลงเหลืออยู่ประมาณ ๑๐๐ ตัว ซึ่งจะเป็นสัญลักษณ์การปกป้องรักษาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญของประเทศลาว

ช่วงสั้น ๆ ที่ผู้เขียนเดินทางเข้าไปสังเกตการณ์เมื่อเดือนพฤษภาคม พบปลาข่าในแม่น้ำโขงบริเวณใต้ (เกาะ) ดอนคอน ตอนใต้สุดของประเทศลาว ประมาณ ๔-๕ ตัว จำนวนน้อยกว่าเรือที่พานักท่องเที่ยวมาดูปลาในสายวันนั้นเสียอีก ทั้งนี้ว่าสอดคล้องกับรายงานล่าสุดของเอียน แบร์ด ที่ระบุว่าปัจจุบันมีปลาข่าอาศัยหากินบริเวณดังกล่าว ๑-๒ฝูง ประมาณ ๑๐ ตัว รวมแล้วกลุ่มแม่น้ำโขงในลาวและกัมพูชา มีประชากรปลาข่าเหลืออยู่ทั้งสิ้นราว ๑๐๐ ตัว และมีแนวโน้มว่าจะสูญพันธุ์ไปจากกลุ่มน้ำโขงในอีกไม่นาน

ปลาข่า--โลมาอิรวดี (*Orcaella brevirostris*) สามารถพบในเขตร้อน และกึ่งเขตร้อน-อบอุ่น ภูมิภาคเอเชียใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่อ่าวเบงกอลถึงเกาะนิวกินี และจากตอนเหนือของออสเตรเลียจนถึงทะเลจีนใต้ ในแหล่งอาศัยที่แตกต่างกัน ตั้งแต่บริเวณชายฝั่ง ปากน้ำ และแม่น้ำ เช่น แม่น้ำอิรวดี (พม่า) มหาคาม (อินโดนีเซีย) คงคา พรหมบุตร (อินเดีย) และขอบชายแม่น้ำโขงตอนล่าง

โลมาอิรวดี อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว โตเต็มวัยมีขนาดยาว ๒.๗๕ เมตร เนื่องจากเป็นสัตว์หายใจด้วยปอดจึงต้องโผล่ขึ้นหายใจบนผิวน้ำทุก ๕-๗ นาที ในลาวพบว่า “โลมาแม่น้ำโขง” กินปลาโจก ปลาสร้อย ปลาขบ ปลาในวงศ์ปลาเลิมและวงศ์ปลาแขยง เป็นหลัก จากคำบอกเล่าของชาวประมง ฤดูน้ำหลากพวกมันเคยกระจัดขึ้นไปถึงน้ำเซกอง เขตเมืองกะลิม ทางเหนือของแขวงเซกอง รวมทั้งตอนเหนือของน้ำเซกะมาน ซึ่งสองแหล่งนี้อยู่ไกลจากปากแม่น้ำโขงกว่า ๕๐๐ กิโลเมตร คนท้องถิ่นจะไม่ล่าหรือกินเนื้อโลมาเป็นอาหาร

ชาวบ้านเล่าว่าระหว่างสงครามเวียดนาม ทหารเวียดนามได้ยิงโลมาในเซกองตายจำนวนมากโดยไม่ทราบสาเหตุตลอดช่วงสงคราม ขณะเดียวกัน การทิ้งระเบิดบริเวณนี้ของนักหน่วยของทหารอเมริกันเชื่อว่าได้ก่อความสูญเสียต่อประชากรโลมาและปลาชนิดอื่นอย่างมาก ปัจจุบันเหตุสำคัญที่ทำให้โลมาจำนวนมากต้องตายลงก็เนื่องจากติดมอหรือข่ายดักปลาในล่อน การระเบิดปลาของชาวประมงในบริเวณ “แอ่ง” อาศัยของปลาโลมาช่วงฤดูแล้ง

หลายปีก่อนหน้านี้ เอียน แบร์ด นักอนุรักษ์เชื้อสายแคนาดา ได้ทำ “โครงการประมงชุมชนและปกป้องรักษาปลาช่า” (Lao Community Fisheries and Dolphin Protection Project) ในประเทศลาว ภายหลังจากเขาพบว่า ประชากรปลาช่าส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในประเทศกัมพูชาจึงได้ขยายการสำรวจเข้าไป

รายงานฉบับล่าสุดของเอียน แบร์ด ว่าด้วยสถานภาพ แหล่งอาศัย และการกระจายของปลาช่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตประเทศกัมพูชา กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า ช่วงไม่ถึง ๘ ปี ระหว่างเดือนธันวาคม ค.ศ.๑๙๙๐ – กันยายน ๑๙๙๘ เฉพาะพื้นที่บ้านหางคอน น่านน้ำพรมแดนลาว-กัมพูชา เขาและคณะทำงานรวบรวมสถิติการตายของปลาช่าได้ถึง ๒๗ ตัว เท่ากับว่าทุก ๆ หนึ่งปีมีการสูญเสียมากกว่า ๓ ตัว ส่วนใหญ่ปลาช่าติดตาข่ายใน ล่อนแล้วคืนตาข่ายพันจนจมน้ำตาย

การสำรวจทำแผนที่แหล่งอาศัยของปลาช่าช่วงฤดูแล้งเป็นระยะทางรวม ๓๕๐ กิโลเมตร ตามแนวแม่น้ำ โขง (ระยะทาง ๑๕๓ กิโลเมตร) เซกอง (๑๑๐ กิโลเมตร) และเซซาน (๔๗ กิโลเมตร) ในพื้นที่จังหวัดรัตนคีรี สตร ริ่งตรง และกระเตย ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกัมพูชา พบปลาช่าในแม่น้ำโขงรวม ๕ กลุ่ม แต่ไม่พบในสาย น้ำที่เหลือ คาดประมาณ “อย่างใกล้เคียงที่สุด” ว่าพบเห็นเป็นจำนวนทั้งสิ้น ๔๐ ตัว ซึ่งรวมถึงลูกปลาช่าหรือตัวที่ ยังไม่โตเต็มวัยจำนวน ๖ ตัว กลุ่มใหญ่ที่สุดที่พบประกอบด้วยสมาชิกประมาณ ๕ ตัว กลุ่ม

เอียนกล่าวว่า ช่วงฤดูน้ำหลาก ปลาช่าอาจเคลื่อนตามฝูงปลาเหยื่อจากทางใต้แถบเมืองกระเตยขึ้นไปตาม ลำน้ำต่าง ๆ เป็นบริเวณกว้าง ทว่าการหาแหล่งพักพิงในแม่น้ำโขงยามฤดูแล้งมาเยือนระหว่างเดือนธันวาคม-ต้น พฤษภาคมคือข้อจำกัดที่สำคัญสำหรับปลาช่า โดยทั่วไป มันจะเคลื่อนย้ายไปอาศัยและจำกัดตัวเองอยู่ในส่วนที่ กว้างของแม่น้ำ ชาวบ้านเรียกว่า แอ่งหรือวัง ระดับน้ำลึกเฉลี่ยไม่น้อยกว่า ๘-๑๐ เมตรช่วงที่น้ำลดต่ำสุด เพื่อให้ แน่ใจว่าจะไม่เกยตื้น ลอดอัตราเสี่ยงต่อการติดตาข่าย และมีอาหารพอเพียง และนั่นทำให้เราสามารถพบเห็นมัน ทำได้ง่ายในฤดูแล้งอีกด้วย

จากการลงพื้นที่ ชาวประมงท้องถิ่นให้ข้อมูลว่ามี “วัง” ฤดูแล้งสำหรับโลมาอิรวดีรวมกัน ๓๖ แห่ง ทั้ง ในแม่น้ำโขง เซกองตอนล่าง และเซซานตอนล่าง โดยไม่รวมกับอีกห้าแห่งในน้ำโขงตรงพรมแดนลาว-กัมพูชาที่ พบเห็นสม่ำเสมอเมื่อมีการสำรวจ

ทางด้านสถานภาพ เอียนกล่าวว่า “เห็นได้ชัดว่าจำนวนปลาช่าลดลงอย่างรวดเร็ว คาดว่าขณะนี้มิมีปลาช่า อาศัยอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของกัมพูชา ๘๐ ตัว เมื่อนับรวมกันทั้งหมดในกลุ่มแม่น้ำโขงน่าจะตก ประมาณ ๑๐๐ ตัว ซึ่งปริมาณประชากรดังกล่าว ยากจะซบเซาไปได้ว่าจะสามารถทำให้ปลาช่าดำรงเผ่าพันธุ์ได้ต่อ ไปในกลุ่มน้ำโขง”

เขาเชื่อว่า ถ้ามีโครงการสร้างเขื่อนไฟฟ้าพลังน้ำบนลำน้ำสาขา ไม่ว่า เขกอง เขกะมาน เซสุ หรือแม่แต่บนคอนพะเพ็ง ตามมติคณะรัฐมนตรีที่มีมาแต่เดิม และปัจจุบันเจ้าหน้าที่รัฐก็ยืนยันว่า โครงการทั้งหมดนี้ “นอนอยู่ในแผน” ของรัฐบาลลาว รอโอกาสทางการเงินและหาลูกค้าซื้อไฟฟ้าสำเร็จเท่านั้น ปลาช่าและพันธุ์ปลาเกือบทุกชนิดในกลุ่มน้ำก็มีโอกาสสูญพันธุ์ไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากแหล่งที่อยู่อาศัยจะถูกเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงและถาวร

สำหรับเหตุเฉพาะหน้า ความหวังหนึ่งที่จะช่วยอนุรักษ์ปลาช่าได้แก่การก่อตั้ง เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา (fish conservation zones / FCZs) ขึ้น เป้าหมายหลัก ๆ คือต้องการหยุดหรือลดการใช้ตาข่ายในวังปลาช่วงฤดูแล้ง เพื่อปกป้องพื้นที่หัวใจสำคัญไว้สำหรับปลาทุกชนิด เอียน แบรด กล่าวไว้ว่า ขณะนี้ FCZs ก่อตั้งสำเร็จไปแล้วกว่า ๖๐ หมู่บ้านในสี่พันดอน แขวงจำปาสัก ทว่าส่วนใหญ่อยู่ทางตอนเหนือซึ่งไม่มีปลาช่าอาศัยอยู่ หากก่อตั้งเขตอนุรักษ์เพิ่มมาก

เขายืนยันว่า ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ปลาช่าจะต้องให้คนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวางแผนและลงมือปฏิบัติ และจะต้องพิจารณาระบบนิเวศของแม่น้ำทั้งสายมากกว่าจะหิบบกสัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งมาเป็นกรณีเฉพาะ